

Szilágyi-Kósa Anikó

Kisebbségi nyelvek és nyelvjárások revitalizációja

„Ez a könyvecske azért született, hogy mind a pilisvörösvári nyelvjárású beszélőknek, mind másoknak örömet szerezzen, és arra biztasson mindenkit, hogy bővítse és elmélyítse a vörösvári német nyelvjárásról szerzett ismereteit, amely a mai német nyelv egy archaikus változata.”

(Müller Márta)

A kétnyelvű nyelvjárású tankönyv azoknak a nyelvi (nyelvjárású) revitalizációs törekvéseknek a sorát gyarapítja, amelyek a 20. század második felében léteztek föl szerte a világon. A biológiai sokszínűség megővése mellett az ezredforduló körül (elsősorban Európában) megélnéül az érdeklődés és aggodás a nyelvi-kulturális sokszínűség tekintetében is. Ezt bizonyítja, hogy a kihalóban lévő nyelvek és nyelvjárások védelme, dokumentációja és újjáélesztése céljából számos szervezet alakult, pl. a *European Bureau for Lesser-Used Languages* (EBLuL)¹, a *Linguasphere Observatory*², a *Terralingua*³, a *VOCES – (International Centre for the Study and Teaching of Lesser-Used Languages)*⁴ kutatóközpont a Brémai Egyetemen, a *Gesellschaft für bedrohte Sprachen*⁵ egyesület a Kölni Egyetemen stb.

A veszélyeztetett nyelvek fenntartásában óriási szerep jut az adott nyelv iskolai oktatásának: ezt fölismerve alakult meg pl. az *Ikastolak* iskolarendszer a baszk nyelv fenntartására már az 1920-as években, majd a 1970-es években Bretagne-ban a *Diwan* iskolamozgalom, később annak mintájára a szorb *Witaj*.

A „segítségre szoruló” nyelvek természetesen elsősorban a kisebbségi nyelvek közül kerülnek ki, ez alól talán csak az ír jelent kivételt, amelyet államnyelvi státusa és magas presztízse ellenére is a veszélyeztetett nyelvek közé szoktak sorolni.

---

¹ <http://www.eblul.org/>

² http://wn.com/Linguasphere_Observatory

³ <http://www.terralingua.org/>

⁴ <http://www.fb10.uni-bremen.de/cestealul/>

⁵ <http://www.uni-koeln.de/gbs/>

A nyelvek és nyelvjárások újjáélesztésének feladata nem végezhető el az adott nyelvrendszer minél alaposabb föltérképezése és leírása nélkül, ez sokszor már csak az utolsó anyanyelvi beszélők bevonása által, töredékesen lehetséges. A veszélyeztetett vagy akár halódó nyelvek kutatói és támogatói szinte minden esetben ugyanazokkal a nehézségekkel találják szembe magukat: ti. a nyelv vagy dialektus beszélői idősek, kevesen vannak, és alig van alkalmuk az adott nyelv(járás) mindennapi használatára. Mindez – sajnos – elmondható a legtöbb magyarországi német nyelvjárás esetében is.

A 2009-ben megjelent nyelvjárás olvasókönyv által bemutatott település: *Pilisvörösvár* (németül *Werischwar*) Budapesttől mintegy 20 km-re található „sváb” település a Budai-hegységben. A falu a birtokos gróf *Csáky* család szorgalmazására (Hutterer 1963: 92) a török hódoltság utáni német kolonizáció elején, a 18. század első évtizedeiben települt újjá és ezáltal a legrégebbi (újkori) magyarországi német települések közé tartozik. Az északnyugat-magyarországi német nyelvterületet bemutató irányadó művében Hutterer (1963: 433) a pilisvörösvári nyelvjárást a dunai-bajor *ua*-nyelvjárások⁶ közé sorolta, amely alapvetően „a kettőshangzók használatához való rendkívül erős vonzódásában”⁷ tér el a környékbeli falvak nyelvjárásától. (Ez a jellemzője a jelen mű két: standard német és nyelvjárásban megjelenő címéből is világosan kitűnik.)

A mintegy 80 oldalas könyvet szerzői tankönyvnek, illetve gyermek olvasóknak szánták. Ezt a célt szolgálja többek között az egyszerű átírási rendszer: a bonyolult fonetikai transzkripciók helyett a szerzők egy olyan egyszerű átírást alkalmaznak, amely a lehető legkevesebb mellékjelet tartalmazza, a magyar és a német ábécé betűjeleinek ismeretében könnyen megtanulható.

A didaktikus célt, ill. az iskolai alkalmazást szolgálja a „tananyag” leckékre való tagolása is. A könyv az iskolai év hónapjaihoz illeszkedve, a szeptembertől júniusig tartó időszak egyes hónapjaihoz ajánl olvasmányokat, egyszerű mondatokat, alapvető nyelvtani ismereteket, illetve ehhez fűződő magyarázatokat mutat be, eközben természetesen megtanítja a hónapok nyelvjárás nevéit is. A nyelvi anyag didaktikusan rendezett: a mindennapi, egyszerű ismeretektől (pl. köszönési formák, egyszerű kérések megfogalmazása) a bonyolultabb nyelvi anyag (kenyérsütés leírása) felé halad. A szeptemberi lecke például köszönéseket, egyszerű pragmatikai tudnivalókat tartalmaz, az októberi az évszakkal, az időjárással, a novem-

⁶ Az ún. *ua*-nyelvjárásokban – a bemutatásra kiválasztott köznyelvi német *Mutter* szóban, az ófelnémet-óbajor *-uo* kettőshangzó folytatásaként – egy záródó *-ua* kettőshangzó áll: *muada*.

⁷ Sz.-K. A. ford.

beri mindenszentekkel, a decemberi az ádventi és karácsonyi ünnepkörrel foglalkozik. A januári lecke tartalmazza az alapvető tulajdonságokat, a leggyakoribb „sváb” keresztneveket és azok becézőit, a februári a farsanggal és a hét napjaival foglalkozik, a márciusi a tavasszal és a tavaszi kerti munkákkal, az áprilisi a húsvéti ünnepkörrel és a tőszámnevekkel, a májusi a kenyérsütéssel, a júniusi pedig a kálváriával és néhány alapvető cselekvést jelentő igével. Az egyes leckék szövegei után ismert közmondások, népi bölcsességek (*Wendungen, Sprüche*) állnak nyelvjárási és standard német alakban. A közmondásoknak – mivel nem mindegyik ismert a német köznyelvben sem, illetve nincs magyar megfelelője – talán érdemes lett volna rövid német nyelvű magyarázatát is megadni. Minden lecke végén helytörténeti olvasmány kapott helyet, ebben az olvasmány témájához vagy szókincséhez kapcsolódó történeti, néprajzi tudnivalók szerepelnek magyar nyelven. Mindezekből sok fontos tény megtudható a település társadalmi viszonyairól (tegezés-magázásról, köszönési formákról), régi mindennapi szokásairól (viseletről, kenyérsütésről, halott-tiszteletről), ünnepeiről (karácsony, farsang, nagyböjt).

A szerzők több helyütt utalnak a nyelvjárási és köznyelvi alakok között fennálló különbségekre (*ceçed – die Zeit – 'das Wetter'*, 21. old.), ill. a nyelvjárás egyes elemeinek a délnémet-bajor, osztrák nyelvi (lexikai, grammatikai) formákkal való rokonságára: *Seawaz! – Servus!* (különösen délnémet, osztrák használatban,⁸ 18. old.), *kristkindl – das Christkindl* ('*Jézuska*', a *Christkind* bajor-osztrák kicsinyítőképzős alakja,⁹ 28. old.).

A leckék ebből adódóan tulajdonképpen háromnyelvűek: az eredeti (dőlten szedett) nyelvjárási alakok mellett áll azok standard német „fordítása”, ill. magyar megfelelője is. Pl.: *woidjkupöjn – die Waldkapelle, -n – vörösvári erdei kápolna* (52. old.). Mindez általában kiegészül az adott nyelvi tartalom didaktikus német köznyelvi magyarázatával, pl. *proçessiou* ('körmenet') – *feierlicher Umzug z.B. am Karfreitag, am Ostersonntag* ('ünnepi körmenet pl. nagypénteken vagy húsvét vasárnapján'¹⁰).

A mintegy 60 oldalnyi nyelvleckét függelék követi, amelyben további, az egyes hónapokhoz kapcsolódó szokások, ill. játékok, mondókák találhatóak. Szeptemberhez kapcsolódóan egy szabadban játszható ügyességi játék leírása áll: *Pinck^ö schpüünj – Pinck spielen*, októberben a szürettről, novemberben Szent Mártonról olvasható rövid olvasmány. A decemberi olvasmányban a sváb falvakban régen általánosan elterjedt, a magyar betlehemezésnek megfelelő *Kristkindl sij^ö – Christkindlspiel* szövege szerepel

⁸ Sz.-K. A. ford.

⁹ Sz.-K. A. ford.

¹⁰ Sz.-K. A. ford.

helyi nyelvjárásban és német köznyelvi fordítással, a januári részben újravetési jókívánságok nyelvjárásai és standard német szövegeit olvashatjuk. Februárhoz egy kártyajáték (*z fēe – Das Feuer*) bemutatása kapcsolódik, márciusban az ugróiskola nyelvjárásai leírása áll: *Himü und hö^ü – Schuihupp⁶*, áprilisa egy újabb játékot ajánlanak a szerzők: *Tschuri schpüünj*. Májushoz a májusfa-állítás kapcsolódik: *Mēppaam – der Maibaum*, június hónaphoz pedig egy dalocska, amelyikre *Hétlépést: Simschri^öd – Siebenschritte* lehet táncolni.

A tankönyv végül rövid nyelvtani összefoglalót is tartalmaz: ez tulajdonképpen az egyes leckékben szereplő nyelvtani tudnivalók kivonata, amely a leggyakrabban használt igék ragozását, a múlt idő képzését, a személyes névmásokat, a melléknevek fokozását, a tőszámneveket és más „speciális” nyelvjárásai sajátosságokat, pl. a gyakran használt igehelyettesítő szerkezeteket (*tun+ főnévi igenév*) mutatja be. Itt talán szerencsésebb lett volna a leckeismétlés helyett újabb igékkel, melléknevekkel bővíteni a nyelvi anyagot. A tankönyvet irodalomjegyzék zárja: ez tartalmazza azokat a tételeket is, amelyeket a szerzők az egyes témakörökben való elmélyüléshez javasoltak.

A könyv mellékletét képezi egy audio-cd is, amelyen (nagy részben a szerzők előadásában) a könyvben található nyelvjárásai szövegek, közmondások és mondókák, dalok szerepelnek. A nyelvjárásai ejtés mellett hallható a szövegek köznyelvi változata is. A 34 perces hanganyag rendkívüli értéket jelent, hiszen az autentikus nyelvjárásai ejtés teszi igazán átélhetővé az egykori anyanyelvjárásait, újratanulhatóvá a helyi dialektus szövegeit. A nyelvjárásai és köznyelvi ejtés egymás mellé állítása szerencsés lehetőséget biztosít a nyelvtanítás számára, hogy egybevetesse a két nyelvi változatot, egyben reflektáljon a német (mint idegen nyelv) órák tanulására is. Sajnos a hangfelvétel minősége nem a legjobb, és a nyelvjárásai beszélők előadásán hallható, hogy szokatlan számokra a megrendezett, nem spontán szituáció, de mindez semmit sem von le a hanganyag értékmentő és didaktikai eredményeiből.

A nyelvjárásai tankönyv szerzőpárosa – *Andrusch-Fóti Mária* pilisvörösvári tanítónő és *Müller Márta* (PhD, egyetemi oktató) helyben született, mindkettő helyi lakos – személyükben biztosítják a bemutatott mű nyelvi és néprajzi autentikusságát, illetve nyelvtudományi-dialektológiai megalapozottságát. (Részvételükkel az ezredforduló után „sváb” nyelvjárásai tanfolyam is zajlott a településen, részben annak anyagából született meg a nyelvjárásai tankönyv.¹¹)

¹¹ A szerző, Müller Márta szíves közlése.

A magyarországi német nyelvjárások 20. századi gyors visszaszorulását nemcsak az 1945 utáni rendkívül kedvezőtlen politikai környezet okozta, hanem a nyelvjárások széttagoaltsága, a köznyelvtől való olyan nagy távolsága, amely – nyelvi, kölcsönös „érthetőségi” szempontokat figyelembe véve – akár azt a kérdést is fölvetheti, nem lehetne-e azokat külön nyelvnek tekinteni. A magyarországi németek esetében a helyi nyelvjáráson alapuló nemzetiségi oktatás emiatt a széttagoaltság miatt sem lenne lehetséges, az egyes helyi nyelvjárások viszont olyan egyedülálló kulturális értéket képviselnek, amelyek Magyarország (és a világ) nyelvi sokszínűségének fenntartása érdekében feltétlenül megőrzendők.

Az igényesen szerkesztett tankönyv és cd kiváló segédanyagot nyújt a helyi német nyelvjárással való ismerkedéshez, annak újratanításához, akár a nemzetiségi oktatás, akár tanfolyam, szakkör keretében, sőt a felnőttoktatásban is. Mindezekon kívül – a pilisvörösvári sváb közösség igényein túlmenően – a magyarországi németek egész közösségét is szolgálja, hiszen nemcsak a hasonló nyelvjárást beszélő (környékbeli) településeken forgatható haszonnal, hanem – a nemzetiségi oktatás keretében – ország-szerte is.

Felhasznált irodalom

- Hutterer, Claus Jürgen (1963): *Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum*. Halle/Saale.
(*Andrusch-Fóti, Mária – Müller, Márta: Kriaz kaut! Grüß Gott! Ein Werischwarer Dialektbuch [Pilisvörösvári nyelvjárási tankönyv]. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 84 p.*)

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

